

ԳՐԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻԱՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԱԲԱՆՈՎ

(Գրախօսության փոխարեն)

Բանալի բառեր. *Լատուրա Մուրադեան, գրականագիտություն, արելեյահայ եւ արեւմտահայ գրապատմական շրջաններ, համեմատական քննություն, տեսաբանական որոնումներ, «վաղուան գրականություն», հայ եւ եւրոպական մտածողություն եւ փիլիսոփայություն:*

Յօդուածում քննուած է գրականագէտ Լատուրա Մուրադեանի անցած գիտական հարուստ ճանապարհը «Գրականագիտական դիտումներ ժամանակի մէջ/ ուսումնասիրություններ եւ յօդուածներ» գրքի կապակցութեամբ, ուր ի մի են բերուած նրա՝ արեւմտահայ բազմաթիւ հեղինակների մասին (Վրթանէս Փափագեան, Արփիար Արփիարեան, Արտաշէս Յարութիւնեան եւ շատ ուրիշներ) ըստ էութեան գրական շարժում ընդգրկող եւ դիմանկար պարզող բազմաթիւ յօդուածներ: Առիթը օգտագործել է երեւան հանելու հայ եւ եւրոպական մտածողութեան ու փիլիսոփայութեան հետ առնչուող խնդիրներ: Անտեսելու չէ, որ գրականագէտը գրքում ընդգրկել է նաեւ արելեյահայ հեղինակների՝ Ռաֆայէլ Պատկանեան, Բաֆֆի, Դերենիկ Դէմիրճեան եւ ուրիշներ, որոնց մասին տուել է սպառնալիք բնութագրականներ:

Մեր առջեւ ժամանակի մէջ նոյն ժամանակի առումով դիմակայություն բռնած արեւմտահայ եւ արելեյահայ գրական աշխարհների համակարգուած քննություն է, որին տասնամեակներ հաւատարմութեամբ ծառայել ու համահայկական չափանիշների համաբնագրում շարունակաբար բացայայտել է գրական արժէքները բանասիրական գիտությունների դոկտոր, Պրօֆեսոր Լատուրա Մուրադեանը:

Նախ, քաջ յայտնի է, որ նրա՝ 1991 թ. լոյս տեսած «Արփիար Արփիարեան. կեանքը եւ ստեղծագործությունը» մենագրութեամբ ազգային գրականութեան պատմութեան երկու ակունքներում ամրագրուեց Արփիար Արփիարեանի ճանաչողութեան դերը իբրեւ արեւմտահայ ութսունականների իրապաշտական ուղղութեան սկզբնաւորողի՝ դիտելով նրան առաջին հերթին գրական շարժման միասնական ընկալման խորքերում: Դեռեւս 1960-ականների վերջերին սկիզբ առած գիտական երկայն արդիւնաւոր ճանապարհը այսօր էլ անցնում է նուիրումի խորը գիտակցումով: Վրթանէս Փափագեանի, այնուհետեւ Արփիարեանի գործերի մեկնությունները գիտական ծառայութեան մէջ նուաճումի լրջմիտ յայտեր էին, ինչի շնորհիւ նա անմիջապէս ներգրաւուեց մեր առաջատար հետազոտողների այն փաղանգի մէջ, որոնց հաւասարապէս էին տրուում արեւմտահայ եւ արելեյահայ գրապատմական շրջանների սահմանները եւ համեմատական քննութեան ոչ հեշտին հանգոյցները:

Պատահական չէ, որ գիտական վաստակը ամփոփող եւ ամբողջացնող նորերս լոյս տեսած «Գրականագիտական դիտումներ ժամանակի մէջ / ուսումնասիրութիւններ եւ յօդուածներ» (Եր., «Հայաստան», 2021) աշխատասիրութեան մէջ Լ. Մուրադեանը հիմնարար դեր է յատկացրել հենց Ա. Արփիարեանին, որին նուիրուած քննական հին ու նոր հայեացքը գերակայ դիրք է գրաւել, վերհանման «դիտումների» նոր կերպեր: Յատկապէս հարկ է ընդգծել Արփիարեան-Բաֆֆի, Փափագեան-Բաֆֆի զուգահեռների հնարաւորինս ամբողջական ընկալման նորատես կառոյցը, որտեղ նոր փաստարկումների շաղախով անդրադարձել է ներքին շերտերի բացայայտումների, կարելորել «Խաչագողի յիշատակարանը» եւ դրան յաջորդող «Խամսայի մելիքութիւնները» ծրագրային գործերի հրատարակումների պատմութեան խաչողողուած դրուագները, որոնք գալիս էին 19-րդ դարավերջի «Արեւելք»ի էջերի տպագրութեան գրաքննութեան յայտնի եւ անյայտ խոչընդոտներից ու դրանք յաղթահարելու Արփիարեանի յամառ ճիգերին ու խաղացած դերից:

Էական պիտի դիտել Լ. Մուրադեանի՝ մեր գրասեղանին դրուած աշխատասիրութեան գտնուած խորագիրը, ուր ժամանակի մէջ դիտումները ըստ էութեան բացում են գրական աշխարհատեսութեան շարունակական պատուհաններ արեւմտահայ եւ ժամանակակից ընթացքների վրայ: Մի կողմ դնելով դասական հեղինակների նախասիրութիւնների ընտրութեան գործօնը՝ նկատենք գրականագէտի ակնյայտ հակումը շարժումների ներքին ուղղութիւնները ճշդորոշելու ջանքերին, որ եկել է վաղուց, դարձել իր համար գիտական յիստն եւ աւելի տարիների փորձառութեան յաջողուած տեսանկիւն: Դա վերաբերել է, ի դէպ, հաւասարապէս եւ՝ արեւմտահայ, եւ՝ արեւելահայ գրական հատուածներին:

Նրա գրոյ սեղանի գիտական կշիռը հարստացրել են բազում գրքեր, որոնց թուով հարկ է առանձնացնել հայ նոր գրականութեան եւ քննադատութեան պատմութեան երկհատոր ակադեմիական աշխատասիրութեան մէջ տեղ գտած Վրթանէս Փափագեանի, Արտաշէս Յարութիւնեանի, Արսէն Տէրտէրեանի, հայ վէպի զարգացման ուրուագծերի (Ռափայէլ Պատկանեան, Սրբուհի Տիւսաբ, Արփիար Արփիարեան), «Մուրճ» հանդէսի (Աւետիս Արասխանեան) քննադատական հարուստ պատմութիւնների բարձր ուղեգծերը, գրականագէտ Նելլի Անանեանի հետ համահեղինակած հայ քննադատական մտքի մատենագիտական պատմութիւնը: Սրանք դարձել են արդիւնաւոր որոնումների մէջ լրջագոյն աւանդ, հայ գրականագիտական մտքի զարգացման համակողմանի պատմութիւնն ամփոփող բազմաձայլ աշխատասիրութիւններ, այն ամէնը, ինչն ընդգրկել է ազգային վիպագրութեան պատմական տեղաշարժերը:

Ճիշդ է այն նկատառումը, որ 19-րդ դարավերջի եւ 20-րդ դարասկզբի մեր գրական զարգացումների ուսումնասիրման տեսլականը գրաճանաչողական ընկալումների տեսանկիւնից համաչափ չի իւրացուել, կրել է սոցիոլոգիական վերանայումների յաղթահարման պարտադիր քայլերի կնիք, բայց հենց այս առումով էլ գուցէ արդէն խիստ կարելորդում է Լաուրա Մուրադեանի տեւական տեսական ուշադրութիւնը նկատելի չափով ստուերի տակ մնացած մեր վիպագիրների հանդէպ

ու գրականության պատմության ազգային իմացության եւ գնահատության նոր սկզբունքների հանդեպ սթափ մօտեցումների հակակշիռը:

Այսպէս, Վրթ. Փափազեանի համեմատաբար վաղ շրջանի վեպերն ու վիպակները, որոնց թուով՝ ութսունականների կեսերին Թիֆլիսի կեանքից վերցուած «Գնանք ընթերել» եւ դրանից երկու տարի անց «Սոխակի տղան» գործերին, որոնք լոյս տեսան Պոլսի եւ Իզմիրի ընթացիկ պարբերականներում («Մասիս» եւ «Արեւելեան մամուլ»), յատկապէս արեւմտահայ ընթերցողին ծանօթացնում էին իրենց ապրած օրերի մտաւորականների առօրեային, արովեանական շնչի մոհիկաններից՝ Աղասու արկածային դեգերումները եւ դաւադիր մահը կազակների հետապնդումների արդիւնքում: Մինչդեռ հերոսը՝ երբեմնի ներսիսեանցին, իմացական իր ներուժով կարող էր լրացնել 19-րդ դարի երկրորդ կեսի արեւելահայ գրագէտների շարքը:

Տեսաբանական ուշագրաւ որոնումներում կարող ենք հետեւել նաեւ «Մուրճ»ում եւ «Տարագ»ում իննսունական եւ ինըհարիւրական թուականների Վրթ. Փափազեան-Նիցշէ գուգահեռներին, հակառակ նոյն ժամանակի մէջ յընթացս հերքումի կամ կոյր հետեւորդի նկատելի ջանքերի (Շուրի Վեսելովսկի, Լէօ, յետագայում՝ Աշոտ Օհանեան եւ ուրիշներ): Քննական ազդեցութիւնների վիճարկումը Լ. Մուրադեանի կողմից անցել է հաստատման դժուարին ճանապարհ, ինչի առիթով մերօրեայ գիտնականը ստիպուած է եղել յաղթահարելու աւանդոյթի եւ նախապաշարումի դիմադարձութիւնը. «Ակնյայտ է,- գրում է նա իրաւացիօրէն,- որ (Նիցշէի հանդէպ –Մ.Դ.) Փափազեանի ուշադրութիւնը պարզ հրապուրանք չէր, եւ դրա հաստատումն են նաեւ նրա գեղարուեստական այն նոր յղացքները, որոնք կարելուրէլ է ինքը՝ գրողը, իբրեւ իր ստեղծագործական կենսագրութեան ուրոյն արտայայտութիւններ» (տե՛ս էջ 42): Եւ աւելին՝ գրում է, թէ՛ «Նիցշէի ուսմունքի մեկնութիւնը մի նոր կողմով է բացայայտում-լրացնում Փափազեանի հայեացքների միասնութիւնը՝ մի անգամ եւս ապացուցելով դրանց հումանիզմը, դեմոկրատական բնոյթը, հասարակական տարբեր երեւոյթների մէջ թափանցելու ունակութիւնն ու ըմբռնումը» (էջ 43): Դա կապուով է Բաֆֆու «Խենթ»-ից սկիզբ առնող եւ Վ. Փափազեանի «Ըմբոստ երգեր»-ում կատարեալ մարմնաւորումի» (**Նոյն տեղում**) հասած մեր գրականագէտի նկատած «կեցութեան հանգանակների» հետ:

Այս հատուածում ընթերցողին գրաւում է փափազեանական թատրերգութեան առանձնայատկութիւնների քննութիւնը, որտեղ գրականագէտը յանգում է այն հետեւութեան, որ «գրողի պատկերացումները ելնում էին ազգային իրականութեան խնդիրներից՝ որպէս օրինակելի նմուշներ ունենալով եւրոպական եւ ռուսական թատրոնների ձեռքբերումները»՝ Իբսեն, Հաուպտման, Մետերլինկ եւ յատկապէս Մաքսիմ Գորկի, որին Փափազեանը համարում է «միակ մեծը, միակ անընկճելի բոլոր այդ ժամանակուայ գեղագէտների մէջ»՝ ի մտի ունենալով առաջին հերթին «Խորքում» («Յատակում») եւ «Քաղքենիներ» գործերը (էջ 45):

Գեղագիտական բարձրագոյն արժէքներին հետամուտ բանաստեղծ եւ քննադատ Արտաշէս Յարութիւնեանը իր ժառանգութեան մէջ ներառել էր եւրոպական գրական հարուստ ուղու լայնախոհ իմացութիւնն ու դրանից բխող կենսափորձի

վկայությունը՝ դրանով իսկ հայ գրական հետաքրքրության «անմիջական տուեալները» տանելով համաշխարհային գրական ընթացքի դռները:

Կարելի է ընդունել,– եւ դա գալիս էր նաեւ Յակոբ Օշականի՝ Արտ. Յարութիւնեանից ուսած-ստացած համակարգային բնութագրումի տեսողութիւնից, որն ափ ի բերան կլանում էր Մալկարայում 1911-ին ռուս եւ ֆրանսիական վիպագրութեան համակարգում վարպետաց դասերը, այն ամէնը, ինչն ըստ էութեան՝ իրացրել էր նաեւ Արտ. Յարութիւնեանի ճոխ գրադարանից, որի գրքերը սիրով փռուած էին սէօլեօզցի տաղանդաւոր երիտասարդի առջեւ,– որ Լ. Մուրադեանը գաղափարական յայտարարի սկզբունքով է ձեւակերպում «Վաղուան» գրականութեան իմաստների մէջ յարութիւնեանական առաջնային ազգայինի նախապայմանը՝ իրրել իր ժամանակի գրական-տեսական զարգացման գլխաւոր գործակից, որը ծնունդ էր առել դեռ «Մեհեան»ի խմբագրական սենեակներից:

Յիրաւի, մեր առջեւ գեղարուեստական մտածողութեան զարգացման անցեալն ու ներկան ազգային փիլիսոփայական խորաչափերի փնտռութիւն հասցնող «գրականագիտական դիտումներ» են, որոնք «Վաղուան» գրականութեան նոր սահմաններ են ուղենշում, այդ սահմաններում՝ արեւմտահայ հոգեւոր տարածքի իրացումը՝ լեզուական, ռճային հարստութեան մեկնութիւններով, որն առանձնացնում է Լ. Մուրադեանին այսօրուայ գրականագիտական խայտաբղէտ աշխարհում: Այստեղ է նաեւ սոյն գրքի արժանիքը:

ПОД ДЕВИЗОМ КУЛЬТУРНО-ПИСЬМЕННОГО ЕДИНСТВА - СУРЕН ДАНИЕЛЯН - В статье рассматривается богатый научный путь, пройденный литературоведом Лаурой Мурадян в связи с книгой “Литературоведческие взгляды во времени: исследования и статьи”, где представлены многочисленные работы Л. Мурадян о западно-армянских авторах (Вртанес Папазян, Арпиар Арпиарян, Арташес Арутюнян и многие другие), охватывающие, по существу, литературное движение и проясняющие портреты писателей. В статьях выявлены проблемы, связанные с армянским и европейским мышлением и философией. Нельзя обойти вниманием тот факт, что Л. Мурадян включила в книгу также восточно-армянских авторов - Рафаела Патканяна, Раффи, Дереника Демирчяна и других и дала их исчерпывающие характеристики.

Ключевые слова: *Лаура Мурадян, литературоведение, восточно-армянские и западно-армянские книжно-исторические периоды, сравнительное исследование, теоретические поиски, “литература будущего”, армянское и европейское мышление и философия.*

WITH THE MOTTO OF LITERARY-CULTURAL UNITY- SUREN DANIELYAN-

The article examines the rich scientific path taken by literary critic Laura Muradyan on connection with the book “Literary Observations in Time: Studies and Articles”, which contains a variety of her articles related to many of Western Armenian authors (Vrtanes Papazian, Arpiar Arpiarian, Artashes Harutyunian and others), covering literary movements and revealing features of literary figures. They address issues related to Armenian and European thinking and philosophy. It should not be ignored that the literary critic also included Eastern Armenian authors (Raphayel Patkanian, Raffi, Derenik Demirchian and others) in the book giving exhaustive descriptions about them.

Keywords: *Laura Muradyan, literary criticism, Eastern Armenian and Western Armenian literary-historical periods, comparative examination, theoretical searches, “tomorrow’s literature”, Armenian and European thinking and philosophy.*